

Gardamo šv. Roko bažnyčia

Skirmantė Smilingytė-Žeimienė

Lietuvos kultūros tyrimų institutas

Šio straipsnio tikslas yra aptarti dabartinės Gardamo šv. Roko bažnyčios statybos, įrengimo ir puošybos raidą, kuri lituanistinėje istoriografijoje lig šiol atspindėta vos viena kita žinute, dažniausiai skelbiančia bažnyčios pastatymo datą. Tyrinėjant straipsnio objektą, deja, neteko prisiliesti prie labai svarbaus duomenų šaltinio – bažnyčios archyvo, nepavyko aptikti net jo pėdsakų. Tiek bažnyčią administruojantys dvasininkai, tiek Telšių vyskupijos kurija patikino autore, kad neturi Gardamo bažnyčios archyvinių dokumentų ir nežino, kur jie galėtų būti. Ir, rodos, ne karas, ne pokario sumaištis pradangino palyginti nesenus dokumentus... Labai tikėtina, kad kada nors tyrinėtojus pasieks Gardamo bažnyčios archyvas ir bus patikslinti šiame straipsnyje pateikiami faktai ar išsakytos prielaidos. O šiai, pirmajai, Gardamo bažnyčios istorijos, architektūros ir dailės studijai duomenų rasta Lietuvos valstybės istorijos ir Lietuvos centrinio valstybinio archyvų fonduose, Kauno arkivyskupijos kurijos ir Kultūros paveldo centro archyvuose. Be to, straipsnyje panaudota prieškario bei pastarųjų metų periodikoje surinkta negausi informacija, pasitelkti parapijiečių atsiminimai, remtasi mokslinių ekspedicijų metu atliktais tyrimais ir ikonografinė medžiaga. Bažnyčios architektūrai, įrangai ir puošybai įvertinti naudotasi istoriniu-chronologiniu, lyginamuoju, aprašomuoju, ikonografiniu, atribuciniu ir analitiniu tyrinėjimo metodais.

Bažnyčios statybos istorija. Medinė Gardamo bažnyčia sudegė 1913 m. balandžio 25 d. Tokią datą (pagal senąjį, arba Julijaus, kalendorių – balandžio 12 d.) 1919 m. nurodė Gardamo filialistas kun. Pranciškus Klinauskis, o vienas įvykių liudytojų teigė, kad nelaimė įvyko Didįjį penktadienį¹.

Padedant Švėkšnos grafams Pliateriams, 1914 m. vasaros pradžioje prie buvusio šventoriaus pastatyta laikinoji (9 × 5 sieksnių) koplyčia (1 pav.). Iš lentų sukaltos „šopos“ stogą dengė malksnos, joje buvo dvi zakristijos ir galerija virš didžiųjų durų. Koplyčia turėjo vieną altorių, kuriame būta Dievo Motinos paveikslas².

Pastatę laikinuosius Dievo namus, parapijiečiai ėmė kaupti lėšas naujos bažnyčios statybai: 1 000 aukso rublių Gardamo bažnyčiai 1914 m. gruodžio 17 d. buvo padėta į Raseinių apskrities taupomąją kasą.

Pirmojo pasaulinio karo nuostolius Lietuvos bažnyčios skaičiavo sunaikintais ir apgriautais pastatais, prarasta statybine medžiaga, į Rusiją, Vokietiją išvežtais varpais ar suniokotu bažnyčios bei ūkio inventoriu. Gardame buvo kiek kitaip, nors ir iš čia 1917 m. rugsėjo 25 d. vokiečių kariai išgabeno varpą. Pasibaigus karui, Gardamo bažnyčios kurato rankose liko rusiška nebeegzistuojančios taupomosios kasos knygelė³ – sužlugdyta viltis pastatyti naują bažnyčią.

Straipsnis, serijos „Lietuvos valsčiai“ Lietuvos lokaliųjų tyrimų mokslo darbų komisijos įvertintas 2010 10 25, „Versmės“ leidyklai įteiktas 2008 03 17, pirmą kartą paskelbtas 2010 12 06 elektroninio serialinio leidinio „Lietuvos lokaliniai tyrimai“, ISSN 2029-0799 visatekstėje svetainėje www.llt.lt.

¹ Albino Razmos (gim. 1869) užrašyti atsiminimai. Tačiau čia A. Razma, nurodydamas, kad bažnyčia sudegė balandžio 5 d., veikiausiai suklydo, nes tais metais Didysis penktadienis ir buvo balandžio 12 dieną.

² Kun. P. Klinausko raportas vizituojant Žemaičių vyskupui, 1919 06 20 (LVIA, f. 1671, ap. 5, b. 422, l. 67).

³ Kun. Aleksandro Bialozaravičiaus [Bialazaravičiaus] raštas Rietavo dekanui dėl per karą patirtų nuostolių, 1920 01 14 (LCVA, f. 377, ap. 9, b. 34, l. 49).

1 pav. Laikinoji
Gardamo bažnyčia –
„šopa“. KPCA

1919 m. birželio 20 d. Gardamą vizitavęs paskutinysis Žemaičių vyskupas Pranciškus Karevičius, suteikęs Sutvirtinimo sakramentą 280 gardamiškių, užsirašė pastabą: „Kun. Kaz. Klionovskis didžiai įtukęs, sunkoka jam bažnyčią atstatyti“⁴.

Laikinoji koplyčia 1922 m. buvo jau begriūvanti, todėl tais metais ir pasiryžta statyti naują mūrinę bažnyčią. Nenorėta, kad bažnyčia vėl galėtų supleškėti, be to, apylinkėse buvo daug statybinės medžiagos – akmenų. Tačiau architektas inžinierius Erichas Omnečinskis (Omneczinski), Klaipėdoje turėjęs statinių projektavimo bei statybos priežiūros biurą, parengė plytinės Gardamo bažnyčios projektą (2, 3 pav.), išlaidų sąmatą. Jis apsiėmė prižiūrėti ir statybos darbus. Prieš tai E. Omnečinskis užsakovams pateikė Klaipėdos magistrato statybos valdybos ir Statybos žinybos (*Bauberatungsamt*) pažymą, kad jis turi reikiamą kvalifikaciją, savarankiškai yra projektavęs ir vadovavęs maždaug 270 įvairaus dydžio statybos objektų⁵.

Ketinta statyti neogotikos stilištos mūrinę bažnyčią su vienu bokštu, 30 m ilgio, 15 m pločio ir tiek pat aukščio. Joje turėjo tilpti 770 žmonių, numatoma bažnyčios statybos kaina – 1 500 000 auksinų. Parapija turėjo surinkusi 175 000 auksinų. Gardamo kuratas kun. A. Bialozaravičius, 1922 m. gegužės 17 d. gavęs Žemaičių vyskupijos kurijos pritarimą⁶, tą pačią dieną kreipėsi į Vidaus reikalų ministerijai pavaldų Lietuvos atstatymo komisariatą, prašydamas patvirtinti bažnyčios projektą ir išduoti leidimą statyti. Kartu kunigas A. Bialozaravičius parašė Atstatymo komisariatui paaiškinamąjį raštą, nurodydamas, kad ten, kur statoma bažnyčia, yra „grynas žvyras, juo gilyn vis dar daugiau randama žvyro“ ir kad pamatai po bokštu ir po pilioriais dedami 2,5 m gylio, kitur – 1,8 m⁷. Architektas buvo numatęs, jog vien fundamentui reikės 200 tonų cemento⁸.

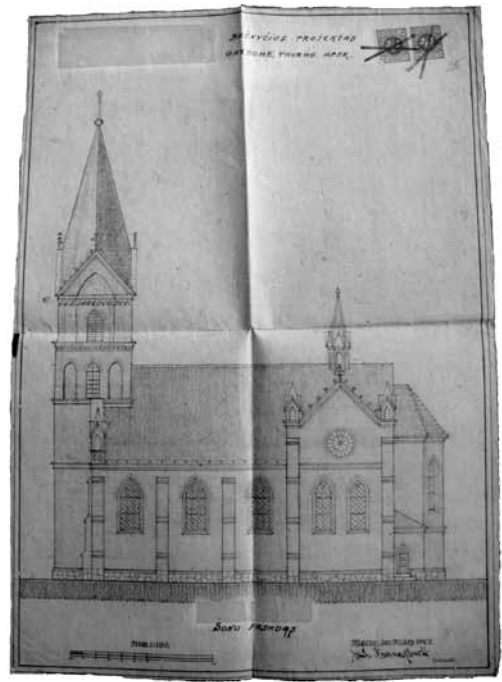
⁴ KAK, b. 143, p. 348.

⁵ LCVA, f. 1622, ap. 4, b. 1000, l. 10, 11.

⁶ Žemaičių vyskupijos kurijos Bažnyčios turtų valdymo tarybos įsakymas Gardamo klebonui, 1922 05 17, nr. 2307 (LCVA, f. 1622, ap. 4, b. 1000, l. 2).

⁷ LCVA, f. 1622, ap. 4, b. 1000, l. 1.

⁸ E. Omnečinskio raštas kun. A. Bialozaravičiui, 1922 05 01. Jame architektas rašo neįvykdęs kunigui duoto pasižadėjimo iki sutarto laiko išversti į lietuvių kalbą bažnyčios sąmatos. Tai esą ne jo kaltė: du architekto paprašyti Klaipėdos lietuviai, motyvuodami tuo, kad gali netiksliai išversti specialius statybos terminus, už vertimą neprisiėmė atsakomybės (*ten pat*, l. 14).

2–3 pav. Gardamo bažnyčios projektas: pagrindinis ir šoninis fasadai (archit. E. Omnečinskis). 1922 m. LCVA

Lietuvos atstatymo komisariatas, dar paprašęs pateikti statybos situacijos planą ir pataisyti brėžiniuose nurodytus trūkumus, 1922 m. liepos 10 d. patvirtino architekto E. Omnečinskio parengtą Gardamo bažnyčios projektą.

Buvo padėti bažnyčios pamatai, „tik be žlugusių jau rusų pinigų, žlugimas vokiškųjų mūsų projektams sudarė katastrofą“ – taip apie tuos metus rašė Gardamo bažnytinio komiteto atstovai⁹. Statyba sustojo. Kita vertus, per 1923 m. birželio 16 d. vizitaciją vyskupas pasižymėjo ir kitą nutrūkusios statybos priežastį: „Kun. Aleks. Bialozaravičius per griežtas, nepatraukia žmonių prie bašn[vyčios] statymo“¹⁰. Kartu vyskupas užsirašė, kad Gardame Sutvirtinimo sakramentą suteikė 32 asmenims, kad prie bažnyčios veikia tretininkų organizacija, Gyvojo rožinio brolija.

Iki 1925 m. bažnyčiai statyti buvo suaukota dar 4 000 Lt. Tais metais inžinierius Jonas Salenekas (Salenėkas) apžiūrėjo pamatus ir pakoregavo bažnyčios projektą, kad vietoj plytų sienas būtų galima mūryti iš akmenų. Vėl atnaujinta bažnyčios statyba – išmūryta apie 3 m aukščio bažnyčios sienų. Tolesnę statybos kroniką pateikė patys statybos organizatoriai:

„Geriems žmonėms ir giminaičiams iš Amerikos gelbint, 1926 metais sienos tapo privestos iki jų nustatyto aukštumo, tik bažnyčios statymo komitetas užsitraukė nemaža skolų. 1927 m. mūsų apylinkėje

⁹ Gardamo bažnytinio komiteto ir apylinkių gyventojų prašymas Lietuvos Respublikos Prezidentui, 1930 08 24 (LCVA, f. 391, ap. 4, b. 154, l. 59).

¹⁰ KAK, b. 143, p. 384.

*neužderėjo vasariniai javai, o 1928-ieji buvo bendrai nederliaus metai, taigi nei bažnyčių lankantieji piliečiai, nei bažnyčios komitetas ir manyti negalėjo apie statymo tęsimą*¹¹.

Be to, atsirado ir kitų neplanuotų išlaidų. XX a. pradžioje pradėjo skilti senoji akmeninė, malksnomis dengta šventoriaus tvora. Ji 1929 m. tapo pavojinga vykstantiems vieškeliu Švėksna–Žemaičių Naumiestis, nes tvoros kampas grėsė užvirsti ant vieškelio. Šitai 1929 m. birželio 19 d. savo akte konstatavo komisija, kurią sudarė Tauragės apskrities viršininkas J. Vaišnys, apskrities inžinierius Leonavičius ir Gardamo filijos klebonas kun. Stanislovas Ignatavičius¹². Komisija nurodė, kad, norint išvengti nelaimingo atsitikimo, reikia skubiai dalį šventoriaus sienos išardyti ir naujai perstatyti, puse metro pagilinant jos fundamentą. Numatyti darbai buvo įkainoti 3 563 Lt. Be to, minėta komisija apžiūrėjo ir įvertino laikinąją Gardamo bažnyčią: „Yra blogos būklės, stogas kiauras, vanduo teka į bažnyčią, sienos kreipiasi į orą, sijos pūva ir yra pavojus lankantiesiems bažnyčią“. Vertintojai nurodė, kad būtina ją kapitališkai remontuoti (sąmata – maždaug 12 000 Lt). Apie naująją bažnyčią komisijos teigta: „Sienos nuo lietaus, vėjo ir šalčio gadinasi, todėl neatidėliojant reikalinga būtų naujai statomos bažnyčios statybos darbus tęsti toliau“¹³. Ypač svarbu buvo pastatyti stogo konstrukciją ir uždengti stogą. Todėl anuometis bažnyčios komitetas rašė:

„1929 metais rinkome, kur galėdami aukas, ir per J. E. poną švietimo ministerį prašėme pašalpos. J. E. ponas ministeris pastebėjo, kad skirtų pašalpoms pinigų labai maža ir kad mūsų prašymas tais metais negalės būti patenkintas“¹⁴.

1930 m. Gardamo bažnyčios administratorius S. Ignatavičius vėl kreipėsi į Švietimo ministeriją, prašydamas skirti 20 000 Lt pašalpą bažnyčios statybai, tačiau ji ir tąsyk nebuvo skirta. Tuomet bažnyčios komitetas ir Gardamo apylinkių gyventojai parašė pora prašymų Lietuvos Respublikos Prezidentui Antanui Smetonai. Iš karto po antrojo 1930 m. spalio 16 d. prašymo, kuriame pranešama apie dar vieną gardamiškius ištikusią bėdą (1930 m. naktį iš spalio 11 į 12 dieną sudegė klebonija), prezidento kanceliarija kreipėsi į Švietimo ministeriją dėl pašalpos skyrimo. 1931 m. Gardamo bažnyčiai buvo paskirta 10 000 Lt pašalpa. Vėl atnaujinti statybos ir pradėti stogo dengimo darbai (4 pav.). 1932 m. per šv. Kalėdas naujoje bažnyčioje laikytos pirmosios mišios¹⁵. Vietos gyventojai pasakoja, kad, šventinant bažnyčią, mišios buvo aukojamos bažnyčios prieangyje (bobinčiuje)¹⁶. Po metų – 1933 m. gruodžio 16 d. įsteigta Gardamo parapija. Naujoje bažnyčioje telkėsi ir naujos religinės draugijos: 1933 m. vasarį įkurtas Maldos apaštalavimo skyrius, 1937 m. įsteigta Blaivybės brolija.

¹¹Gardamo bažnytkaimio ir apylinkių gyventojų įgalioto bažnytinio komiteto prašymas Švietimo ministrui, 1929 06 26 (LCVA, f. 391, ap. 4, b. 155, l. 165).

¹²LCVA, f. 391, ap. 4, b. 155, l. 166.

¹³Ten pat.

¹⁴Gardamo bažnytinio komiteto ir apylinkių gyventojų prašymas Lietuvos Respublikos Prezidentui, 1930 08 24 (LCVA, f. 391, ap. 4, b. 154, l. 59v.).

¹⁵Kun. S. Ignatavičiaus laiškelis Gardamo bažnytinio komiteto vardu Švietimo ministrui, 1932 12 26 (LCVA, f. 391, ap. 4, b. 86, l. 269).

¹⁶Albinas Razmaitis (gim. 1935) pasakojimas. Pypilškės k. 2003 m. balandžio 29 d. Užrašė Gabija Surdokaitė.

1936 m. vidurvasarį į Gardamą atkeltas kun. Pranciškus Vaitkus rado dar nebaigtą įrengti bažnyčią ir pradėjo ją tvarkyti: buvo dengiamas stogas, nupirkti du varpai, pripirktas daug naujų suolų¹⁷. Lėšų tam reikalui gauta ir iš naujos parapijos salės nuomos¹⁸.

Mūrinės Gardamo bažnyčios statybos istorija turėjo tęsinį: bažnyčios statybos meistras Edvardas Gutmanas 1939 m. pareiškė, kad bažnyčios komitetas už jo 1933 m. bažnyčioje baigtus darbus liko skolingas 2 100 Lt. Dėl to 1940 m. pradžioje meistras parašė skundą Telšių vyskupijos kurijai, o ši pradėjo tirti bylą¹⁹. Tuometis Gardamo bažnyčios valdytojas kun. P. Vaitkus Telšių vyskupui rašė, kad tokia skola į Gardamo bažnyčios balansą neįtraukta, kartu nurodė meistro darbo trūkumus: viena bažnyčios siena išmūryta ilgesnė už kitą, pilioriai susukti, vietomis blogai nutinkuota ir kt.²⁰ Beje, tas pats meistras E. Gutmanas yra dalyvavęs ir Gardamo bendruomenės renginiuose. Antai 1931 m. lapkričio 11 d. šeštus gyvavimo metus pradėjusi Gardamo pavasarininkų kuopa, kuriai tuomet priklausė 125 nariai, surengė viešą vakarą ir pilnutėlėje salėje vaidino Sofijos Čiurlionienės komediją „Pinigėliai“. Spektakliui visus vaidintojus nugrimavo bažnyčios meistras²¹.

Pastačius bažnyčią, laikinieji maldos namai buvo uždaryti, langai užkalti. Tačiau smalsiam berniukui, būsimam žymiam dailininkui Vytautui Ignui (iki 1958 m. – Ignatavičiui), keletą vasarų ketvirtajame dešimtmetyje atostogavusiam pas dėdę kun. S. Ignatavičių, pavykdavo nepastebėtam įsmukti į senąją bažnytelę. Joje buvo daug jau kiek apnykusių liaudies meistrų drožtų šventųjų skulptūrų, kurias paslaptinai apšviesdavo saulės spindulių pluoštai, prasiskverbę pro lentų plyšius. Tuos ilgas valandas

4 pav. Bažnyčios statyba. Fotografas nežinomas. [1932]. Iš Zigmo Malinausko albumo

¹⁷ Gardamas, *Šaltinis*, 1937, nr. 18, p. 284.

¹⁸ Įtaisyta parapijos salė, *Žemaičių prietelius*, 1937, nr. 19, p. 6.

¹⁹ LVIA, f. 669, ap. 48, b. 323.

²⁰ *Ten pat*, l. 22.

²¹ Gardamo „Pavasario“ kuopa, *Pavasaris*, 1931, Nr. 24, p. 756.

stebėtus ir užbūrusius vaizdus V. Ignas, kaip pats sakėsi, visą gyvenimą mėgino atkartoti savo kūryboje. Tačiau tradicinė liaudies skulptūra masino ne tik būsimą menininką, bet ir vagis: 1940 m. „Policijos“ žurnale (nr. 10, p. 188) rašyta, kad Gardame nuo špitolės buvo nuplėštas kryžius su Rūpintojėliu.

Bažnyčios aplinka ir architektūra. Nors bažnyčia (5, 6, 7 pav.) kilo sunkiai, anų laikų gardamiškių viltys, aukos ir sutelktas darbas (vien kiek lauko akmenų reikėjo privežti) liko įkūnyti šiame tauriame monumente. Bažnyčia stovi senajame šventoriuje palei kelią Žemaičių Naumiestis–Švėkšna. Ties juo pakalnėje už šventoriaus prie Tenenio upės iš akmenų sumūryta apreiškimo grotą Lurde (Prancūzija) imituojanti grotą su Švč. Mergelės Marijos skulptūra. Priešais yra šulinys. Įvairiai nurodoma tiek lurdo statybos intencija, tiek data²². Bene labiausiai paplitusi versija, kad lurdas įrengtas Inkaklių lurda pastačiusio Švėkšnos klebono Juliaus Maciejausko rūpesčiu. Neva taip įamžinta Pirmojo pasaulinio karo karių kapavietė. Kiti tvirtina, kad lurdas pastatytas kun. S. Ignatavičiaus iniciatyva po to, kai viena parapijietė jam pasakė susapnavusi Švč. Mergelę pakalnėje. Pabrėžiama, kad, pastačius lurda, Gardame liovėsi gaisrai. Dažniausiai teigiama, jog Gardamo lurdas pašventintas kartu su bažnyčia – 1932 m. Tačiau nežinia, ar surešti lurda kur kas anksčiau dingsties nedavė kun. A. Bialozaravičius, pastatęs Gardame, kaip teigiama jo nekrologe, „gražią Lurdo Šv. Panelės statulą“²³. Reikia manyti, ateityje išaiškės tikrosios lurdo statybos aplinkybės. Galima tik pastebėti, kad XIX a. pab.–XX a. pirmojoje pusėje Vakarų Europoje, taip pat ir Lietuvoje, imta įrenginėti grotas, panašias į Lurde esančiąją. Tikėta, kaip ir Apreiškimo vietoje sulaukti malonių, ypač ligoniams. Tokios grotos tapdavo naujais tikinčiųjų traukos, pilgrimage objektai, maldos ir religinių apeigų vieta. Lietuvoje lurdai tuomet tankiausiai statyti Žemaitijoje: Palangoje (1899), Plungėje (1906), Inkakliuose (1913), Varniuose (1914), Kartenoje (XX a. 3 deš.), Ablingoje (1930–1933), Teneniuose (XX a. 3 deš.), Kretingoje bei Raseiniuose (1933) ir kt. Netolimame Gardamui Inkaklių lurde 1933 m. vyko Eucharistinio kongreso renginiai. 1933 m. katalikiškajame pasaulyje plačiai švėstas bažnytinis jubi-

5 pav. Laikinoji ir naujoji Gardamo bažnyčios. XX a. 4 deš. Fotografas nežinomas. Iš Z. Malinausko albumo

²²Lileikienė V. *Lietuvos lurdai XIX a. pab.–XXI a. pr.: nuo inovacijos iki tradicijos*, Kaunas, 2006, p. 32, 63; Stonienė V. Lurdų atsiradimų istorija sudomino septintokus, *Šilokarčemos laikraštis*, 2005, nr. 82, p. 7.

²³Kun. Aleksandrą Białozaravičių prisiminus, *Žemaičių Prietelius*, 1936, nr. 24, p. 3.

6–7 pav. Gardamo bažnyčia. 2003 m.
V. Balčyčio nuotr.

liejus – Jėzaus mirties metinės, taip pat minėtas ir Apreiškimo Lurde 75-metis, kėlęs naują lurdų statymo bangą Lietuvoje. Galbūt šie jubiliejai tapo akstinu atsirasti Gardamo lurdui.

Pokario metais Gardamo lurdo Švč. Mergelės Marijos skulptūra buvo suniokota: galva nudaužta ir įmesta į upę, o pati statula paskandinta šulinyje. 1952 m. gardamiškis P. Genys patvenkė Tenenį, o jo vaikai rado skulptūros galvą. Netrukus buvo rastos ir kitos figūros dalys. Skulptūra atkurta, vėl pastatyta grotuje ir tais pat metais pašventinta. Lurdo aplinka gardamiškių nuolat puoselėjama. Tai matyti 1936 m. nežinomo fotografo nuotraukoje (8 pav.), tai regime ir šiomis dienomis. Lurdo teritorija aptverta medinių statinių tvorele, apšviečiama tamsiu paros metu.

8 pav. Gardamo
Lurdas. 1936 m.
KPCA

Nuo lurdo pusės senoji šventoriaus akmenų tvora sustvirtinta keliais kontraforsais. Anksčiau palei šventoriaus tvorą būta iš akmenų sumūrytų Kryžiaus kelio stočių koplytėlių. Dabar dalį šventoriaus juosia nauja akmenų tvora, o priešais pagrindinį bažnyčios fasadą tvora sumūryta iš silikatinių blokelių. Mūriniai didžiųjų vartų ir šoninių vartelių stulpai viršuje papuošti šviesiai dažytais metaliniais kryžiais (h 0,61–0,65 m, h 0,31–0,35 m). Tai modernesni tradicinių metalinių mažosios architektūros viršūnių pavyzdžiai (9 pav.). Kryžių kryžmos vietoje yra kiauraviduris skritinėlis, prie kurio prikiedyti įvairaus piešinio išcentriniai spinduliai, tarp kurių išryškėja kryžiaus forma. Šventoriaus vartus puošiančių kryžių spindulių gloriijos kompozicijos nesikartoja, yra originalios, kai kurios – išraiškingo silueto. Visų kryžių struktūroje vyrauja vertikalės: jos pailgintos ir viršuje užbaigtos skirtingai dekoruotomis perkryžomis. Visur stiebo apačioje ragais į viršų, kaip įprasta liaudies dailėje, pritvirtintas (ar buvo pritvirtintas) mėnulio pjautuvas. Minėti kryžiai ir didžiųjų bažnyčios vyrių puošmenos – vingrūs stilizuoti augaliniai ornamentai – sudaro įsidėmėtiną kalvystės objektų ansamblį.

9 pav. Šventoriaus
tvoros kryžius.
2003 m.
V. Balčyčio nuotr.

Nuo didžiųjų bažnyčios durų žvelgiant į šventorių, dešinėje stovi maždaug 3,4 m aukščio paminklas šv. Rokui (skulptūros h – 1,85 m). Šis šventasis populiarus visoje Lietuvoje, bet ypač Žemaitijoje. Batakių, Varsėdžių, Kražių bažnyčių šventoriuose pastatytos šv. Rokui skirtos koplytėlės, Gardame – paminklas. Gardamiškių patronas – piligrimų, sergančiųjų užkrečiamomis ligomis, taip pat ir gyvulių globėjas. Šventojo veikla atspindėta paminklo skulptūros ikonografijoje, o ji įprasta (panašios ikonografinės atributikos yra ir Švėkšnos šventoriaus koplytėlėje esanti šv. Roko statula). Gardamo Rokas (10 pav.) pakėlęs apsiaustą rodo savo kojos žaizdą, o kita ranka remiasi į ilgą keliauninko lazdą, ant kurios pritvirtintas nedidelis maišelis (mašna). Prie kojų guli šunelis, gelbėjęs šventąjį nuo bado, – nasruose jis paslaugiai laiko duonos kepalėlių. Rokas dėvi kelioninę aprangą – skrybėlę, ilgą apsiaustą.

Paminklo pjelestale įrėžta invokacija: „ŠV. ROKAI IŠP. / melskis už mus“. Galima spėti, kad šią neprastą skulptūrą XX a. 4 dešimtmečio pradžioje nuliedino švėkšniškis Adomas Jakševičius, Švėkšnos, Gardamo ir aplinkinėse kapinėse gausiai pastatęs antkapinių skulptūrų. Paminklas – tai šventojo gerbimo tradicijos šiose apylinkėse išdava. Jau daugelį metų čia švenčiami Šv. Roko atlydai, senoje bažnyčioje buvo šio titulo altorius. Aplink Gardamą anksčiau stovėjo memorialinių liaudies architektūros paminklų su šv. Roko skulptūrėlėmis. Todėl neatsitiktinai naujajai bažnyčiai suteiktas šio šventojo titulas.

Bažnyčia vienabokštė, sumūryta iš lauko akmenų ir raudonų plytų (antrasis bokšto tarpsnis, piliastrai, karnizai, langų apvadai). Jos planas lotyniškojo kryžiaus formos. Viduriniąją navą pratęsia trisienė apsidė, abipus kurios išmūryta po zakristija.

Pastatas gerokai skiriasi nuo pirminio 1922 m. projekto: bokštas ten buvo vieno tūrio, be to, pakeista langų konfigūracija, neliko mažo bokštelio virš transepto ir dviejų šoninių įėjimų pagrindiniame fasade, taip pat atsisakyta ir daugelio neogotikai būdingų puošybos detalių – bokštelių, smaيليų, pinaklių, arkinių išėmų. Perprojektuojant bažnyčią, siekta didesnio funkcionalumo ir formų raiškumo, todėl bažnyčios išvaizda tapo harmoningesnė, modernesnė.

Pagrindinis bažnyčios fasadas yra plokščias, suporinti piliastrai vertikaliai dalija jį į tris plokštumas, tarp kurių vyrauja į viršų kylanti stačiakampė bokšto plokštuma. Piramidiškai išdėstyti trys arkiniai fasado langai irgi pabrėžia kompozicijos vertikalę. Apskritoje išėmoje bokšto viršuje 2002 m. įmontuotas laikrodis, analogiškos išėmos-pseudolangai yra ir šoniniuose fasaduose. Vieninteliai įmantresni elementai – stilizuotų voliutų siluetą turinčios šoninės pagrindinio fasado plokštumos, „remiančios“ aiškių ir paprastų formų bokštą. Tiek voliutos, tiek daugelis bažnyčios sienų viršuje puoštos laiptuoto profilio karnizais su dentikulų (dantukų) ornamentu. Savotiškai šį ornamentą atkartoja ir į vertikalias raudonų plytų juostas įterptų akmenų ritmas. Pastatui grakštumo teikia virš bokšto kylantis mažesnis šešiakampis bokštelis su skardos smaile ir metaliniu kryžiumi. Kiekvienoje bokštelio sienoje yra po arkinį langą. Po šešis arkinius langus išdėstyta šoniniuose bažnyčios fasaduose. Du arkiniai langai apšviečia presbiteriją, du stačiakampiai – zakristijas, o du maži arkiniai langeliai iškirsti galiniame bažnyčios frontone.

10 pav. Skulptūra „Šv. Rokas“ ir kun. [S. Ignatavičius]. [1933]. Fotografas nežinomas. Iš Z. Malinausko albumo

11 pav. Bažnyčios interjeras.
XX a. 4 deš.
Fotografas nežinomas.
Iš Z. Malinausko albumo

12 pav. Bažnyčios interjeras. 2003 m.
V. Balčyčio nuotr.

Bažnyčios erdvė pseudobazilikinė: cilindrinis skliautus perdengta didžioji nava yra aukštesnė už šonines. Nuo pastarųjų ji atskirta keturiais pilioriais – du transepto pilioriai yra aštuoniakampio plano, kita pora – keturkampiai stulpai. Choro tribūną laiko dar dvi kolonos. Du piliastrai, ant kurių kapitelių stovi po angelo statulą, remia presbiterijos triumfo arką. Jos centre nupiešta Apvaizdos akis išterpia į užrašytą invokaciją: „ATEIKITE PAS MANE VISI! Mt 11,28“.

Bažnyčios interjero įranga ir polichromija – tai vientisas, gerai suderintas, nors ir ne itin meniškai vertingas ansamblis (11, 12 pav.). Altoriai, sakykla, kolonos ir piliastrai (pastarųjų polichromija imituoja marmuro struktūrą) nudažyta pasteliniais

melsvai pilkšvais, baltais ir kelių atspalvių rusvais tonais. Sienų polichromijoje vyrauja šilti gelsvi ir rusvi atspalviai. Lubos, sienos ir kolonų „kapiteliai“ dekoruoti įvairiais ornamentais. Didžiąją navą ir presbiteriją juosiantis akanto frizas stilistiškai dera su didžiosios navos skliaute ištapytomis dekoratyvinėmis rozetėmis ir kitais puošiniais. Tarplanguose pavaizduoti religiniai simboliai. Gardamo bažnyčios zakristijono Vytauto Juciaus teigimu, paskutinį kartą bažnyčia rimtai remontuota paskutiniame XX a. dešimtmetyje. Tuosyk atnaujinta ir bažnyčios interjero polichromija, darbus atliko meistrai iš Šiaulių²⁴ (gal Raimundas ir Audrius Leparskai?).

Altoriai. Bažnyčios įranga ir išskirtinesni reikmenys. Trys bažnyčios altoriai nuo bendros erdvės atskirti laužyto plano, baltai dažyta baliustrada su trimis įėjimais ties kiekvienu altoriumi. Visi trys altoriai yra vėlyvojo istorizmo stilistikos, turi aiškių neoromanikos bruožų. Nors didysis ir šoniniai altoriai pastatyti skirtingu laiku ir, rodos, skirtingų meistrų, jie puikiai dera ne tik tarpusavyje, bet ir su kita bažnyčios įranga. Altorių, vargonų tribūnos, sakyklos, presbiterijos kauptų puošyboje vyrauja biforinės, t. y. dvilypės, arkos motyvas, būdingas romaninio laikotarpio architektūrai.

XIX a. pabaigoje greta tuomet labai populiarių neogotikos stilistikos altorių retabulų Vakarų Europos bažnyčiose ėmė daugėti neoromaninių. Tai eklektiškos konstrukcijos ir puošybos altoriai, kurių kompozicinėje schemoje dažnai pasitaiko simbolinę reikšmę turinčios edikulos pavidalas. Gardamo bažnyčios altorių retabulų struktūroje taip pat išryškėja architektūrinės formos – edikulos, arba maži pastatėliai, šventyklėlės. Šių altorių stilistika rodo, kad istorizmo epocha Lietuvos bažnyčių interjerų puošyboje gyvavo itin ilgai, net iki XX a. antrosios pusės.

Nepavyko išsiaiškinti, kada pastatytas didysis – Švč. Jėzaus Širdies titulo altorius (h su kryžiumi ~8 m). Tikėtina, kad jis sumeistautas ketvirtajame dešimtmetyje, galbūt 1933–1935 metais (tikrai jau buvo 1948 m.²⁵). Altorius užima visą apsidės plotį, yra laužyto plano, erdviškai išplėtotas (13 pav.). Jis vieno tarpsnio, su aukšta postamentine dalimi. Kaip anksčiau buvo įprasta, tabernakulis yra altoriaus centre, virš mensos. Jis dviejų aukštų. Apatinė

13 pav. Didysis altorius.

2003 m. V. Balčyčio nuotr.

²⁴ Vytauto Juciaus informacija pateikta straipsnio autorei. Gardamas, 2003 m. balandžio 29 d.

²⁵ 1948 m. rugsėjo 11 d. pagal sovietinius įstatymus įregistruota Gardamo tikinčiųjų bendruomenė. Ją sudarė 2 024 asmenys. Tada buvo surašytas ir bažnyčios inventorių. Pagal inventorinį sąrašą bažnyčios turtas ganėtinai menkas: būta vienos taurės, kryžiaus, arnoto, altoriaus, sakyklos, dviejų albu, stulų, kamžų, klausyklių (LCVA, f. R-181, ap. 2, b. 119, l. 20, 29).

dalys – spintutė su metalinėmis, augalinių ornamentų aplikacijomis padabintomis durelėmis. Viršutinė tabernakulio dalis – atviros koplytėlės pavidalo. Virš tabernakulio – centrinė altoriaus niša su Švč. Jėzaus Širdies skulptūra, per Šv. Roko atlaidus uždengiama ši Gardamo globėją vaizduojančiu paveikslu. Nišos kraštai dekoruoti ornamentuotu apvadu ir iš skardos padarytų rožių juosta, kurioje įtaisytos lemputės. Abipus nišos dvi mišraus orderio įvijinės kolonos remia zigzaginiu viršaus antablementą su biforine arka. Viską apgaubia kupolinis stogelis su kryžiumi. Kaip ir sakyklos stogelis, jis padengtas žvynelių ornamentu – čerpių imitacija ir papuoštas akroterijais. Akroterijais dekoruoti ir altoriaus šonuose atskirai stovintys grakštūs, profiliuoti, keturkampio plano bokšteliai. Jie iškelti ant siauras arkutes remiančių kolonėlių. Stipriai priekin išsišovę šoniniai bokšteliai su centrine altoriaus dalimi sujungti sienutėmis, kuriose yra nišos su apaštalu šv. Petro ir šv. Pauliaus skulptūromis. Tokia erdvinė altoriaus struktūra pasirinkta neatsitiktinai: taikyta, kad apsidės langai apšviestų altorių. Daugelis didžiojo ir šoninių altorių elementų, taip pat presbiterijoje kabančių paveikslų „Šv. Juozapas“ ir „Žemaičių Kalvarijos Švč. Mergelė Marija“ rėmų, sakyklos ir priešais ją prie kolonos pritvirtinto dekoratyvaus įrenginio Lurdo Švč. Mergelės skulptūrai pastatyti puošybinių detalių nudažyti bronzos pudros dažais. Šitaip nudažyti ir kryželiai. Jų viršum didžiojo altoriaus kyla net septyni.

Didžiojo altoriaus stilistinę eklektiškumą rodo plokštuma už tabernakulio – jos suskaidymas ir augalinių motyvų aplikacijos yra aliuzija į secesinę stilistiką. Tačiau įvairiems laikotarpiams būdingos detalės nedarko altoriaus visumos. Kas projektavo ir statė šį altorių, deja, dar nepavyko sužinoti. Galima prielaida, jog tai meistrų Jakševičių darbas, galbūt vien Adomo Jakševičiaus (gim. 1905), gyvenusio Švėkšnoje. A. Jakševičiaus tėvas Vincentas Jakševičius ([1873]–1936) padirbo šoninius altorius Švėkšnos bažnyčioje, vėliau – Alantos bažnyčios altorius, Kaišiadorių ir Panevėžio katedrų altorius ar kitą įrangą. Tam tikrų stiliaus, formų, detalių ir medžiaginių paralelių galima išvelgti tarp minėtų bažnyčių altorių ir Gardamo didžiojo altoriaus.

Šoniniai altoriai – Švč. Mergelės Marijos titulo moterų pusėje ir Šv. Angelo Sargo titulo vyrų pusėje – pastatyti 1958 m. Jie yra paprastesni (14 pav.), maždaug metru žemesni už didįjį altorių. Jų išvaizda, kaip minėta, derinta prie didžiojo altoriaus. Savo kompozicija altoriai atkartoja didžiojo formas, ypač centrinę jų dalis su dvilype arka

14 pav. Šoninis Šv. Angelo Sargo altorius. 2003 m. V. Balčyčio nuotr.

15 pav. Įrašas šoninio altoriaus mensos vidinėje pusėje. 2003 m. V. Balčyčio nuotr.

ir tokiu pat zigzagu laužytu frontonu. Panašūs yra ir architektūrinių statinių pavaldalo bokšteliai, kolonelių-arkų ritmas. Altorius statė meistras Jonas Busienas, Jonas Dainutis (ir vienas panevėžiškis meistras, kurio inicialai J. Š.). Projektavimo ir statybos darbams vadovavo žymiausias Lietuvoje bažnytinės įrangos meistras Vladas Čižauskas (1888–1970) iš Šiaulių. Tarpukariu ir sovietmečiu jo vadovaujami meistras altorius, sakyklas ir kitą įrangą darė dešimtims bažnyčių²⁶. V. Čižauskas bažnyčių interjerą dekoruodavo ir polichromija, be to, dirbo kitus, su bažnyčių puošyba ir įranga susijusius darbus. Senelio amatu vertėsi ir jo vaikai Raimundas Leparskas (gim. 1939). Rodos, jis Gardamo bažnyčiai pagamino keturiolika gipsinių Kryžiaus kelio stočių: pirmosios stoties nugarinėje pusėje įrėžta raidės „L“ ir „R“ bei miestas „Šiauliai“. Stotelių reljefai įrėžti mediniuose rėmuose, I stoties rėmuose yra įrašas: „1962 RL“. Taigi turime pagrindą sakyti, kad Kryžiaus kelio stotis 1962 m. nuliūdino Vlado Čižausko vaikai Raimundas Leparskas.

V. Čižausko vadovavimą šoninių altorių įrengimo darbams ir jo bendradarbius nurodo signatūriniai įrašai altorių mensų vidinėje pusėje (15 pav.).

Daug bažnyčios įrangos yra padirbęs vietos meistras Juozas Žvirblis (1903–1994). Padedamas kito meistro, jis pagamino presbiterijos klauptus, sienų panelių, suolus ir klausyklas²⁷. Dvi senosios klausyklos yra nagingai padarytos, nedažytos, nulakuotos, papuoštos kolonomis, remiančiomis profiliuotus arkų lankus.

Ikonografinė bažnyčios programa ir jos išraiška (tai, kad vyrauja serijinės gamybos skulptūros) yra tipiška XX a. viduriui ir antrajai pusei. Ikonografijoje susipina XX a. religingumo apraiškos ir senųjų kultūrų tąsa. Pagal bažnyčioje vyrų ir moterims skirtas puses ikonografiniai siužetai tarsi skyla į „vyriškąją“ ir „moteriškąją“ dalis: vyrų pusės altoriaus nišose stovi skulptūros: centrinėje – šv. Angelo Sargo, kairėje – karalaičio šv. Kazimiero, dešinėje – šv. Antano Paduviečio su Kūdikėliu Jėzumi. Moterų pusės altoriuje atitinkamai – viduryje Švč. Mergelės Marijos skulptūra, kairėje – šv. Onos, mokančios Mariją rašto, dešinėje – šv. Kūdikėlio Jėzaus Teresės skulptūros. Be to, per Jurgines vidurinioji vyrų pusės altoriaus niša uždengiama paveikslu, vaizduojančiu šv. Jurgį. Išvardyti vaizduojamosios dailės kūriniai išskirtinės meninės vertės neturi.

²⁶ Apie V. Čižausko veiklą plačiau: S. Smilingytė-Žeimienė, Šiaulių bažnytinė reikmenų dirbtuvės 1900–1940 m., *Menotyra*, 1998, nr. 2, p. 40–49.

²⁷ Zakristijono Vytauto Juciaus informacija pateikta straipsnio autorei. Gardamas, 2003 m. balandžio 29 d.

Maždaug nuo trečiojo XX a. dešimtmečio dėsningumu Lietuvos bažnyčiose tampa tai, kad didžiojo altoriaus centre atsiduria Švč. Jėzaus Širdies atvaizdai. Popiežius Leonas XIII visą XX a. pavedė Išganytojo Širdžiai ir šis kultas nuo XIX a. pab. iki XX a. vidurio plėtojosi kylančia kreive, kol tapo svarbiausia amžiaus religingumo forma. 1925 m. kanonizuota šv. Teresėlė – viena populiariausių šventųjų moterų XX a. vidurio Lietuvoje, taip pat ir visame pasaulyje. Lurdo Švč. Mergelės Marijos vaizdinys tuo metu jau taip pat buvo dažnoje bažnyčioje, nes Apreiškimo Lurde galią nuolat patvirtindavo stebuklingi pagijimai ir tai stipri- no žmonių maldingumą. Gardame lurdiškės Marijos statula pagerbta atskira vieta bažnyčios viduryje prie pilioriaus, be to, už šventoriaus, kaip minėta, pastatyta lurdo grotą. Apaštalai šv. Petras ir šv. Paulius – Kristaus mokymo tęsėjai ir Bažnyčios kūrėjai – nuo XIX a. tapo ir simboliniais bažnyčių didžiųjų altorių sargais. Šv. Angelo Sargo skulptūrinė grupė neabejotinai susijusi su vaikų maldingumu, angelaičių veiklos atgarsiu, kita vertus, šoninis Šv. Angelo Sargo altorius ankstes- nėje Gardamo bažnyčioje egzistavo jau XIX a. pirmajame ketvirtyje²⁸.

Šv. Rokas, šv. Juozapas, šv. Ona, šv. Antanas, šv. Jurgis, šv. Kazimieras – tai daugelį amžių plačiai gerbiami šventieji, kurių populiarumas XX a. nesumenko. Du paskutiniai – Lietuvos globėjai, jų gerbimo tradicijos Gardame buvo susiklosčiusios jau XVIII šimtmečiu. Šv. Jurgis tarpukariu tapo ir vyrų katalikų, pavasarininkų patronu, o šv. Kazimieras tapatintas su viltimi susigražinti Vilnių, laikytas lietuvių užtarėju. Su lietuviškomis, žemaitiškomis realijomis susijęs ir Žemaičių Kalvarijos Švč. Mergelės Marijos atvaizdas, XX a. ketvirtajame dešimtmetyje įgijęs naują reikšmę. Nuo 1937 m. marijonai ir Telšių vyskupija inicijavo 1656 m. pasiaukojimo Marijai akto atnaujinimo judėjimą. Vyskupas Justinas Staugaitis nustatė ceremoni- alą, kaip turi vykti iškilmingas pareiškimas, kad Lietuva nori būti Marijos žeme, ir kartu atliekamas pasiaukojimas Švč. Mergelei Marijai. Parašais patvirtintas apeigo- se dalyvavusių tikinčiųjų pareiškimas atsakingiesiems už akciją būdavo įteikiamas prie maloningojo Žemaičių Kalvarijos Švč. Mergelės Marijos paveikslo²⁹. Kada ir kokia intencija Gardamo bažnyčioje atsirado Žemaičių Kalvarijos Dievo Motinos paveikslo kartotė (115 × 77, be rėmo), dar nepavyko sužinoti. Paveikslo datavimas taip pat keblus dalykas, mat po dabartiniu dažų sluoksniu gali būti senesnė tapy- ba. Paveikslą dengiantys aptaisai yra įtraukti į dailės paminklų sąrašą (DV 2799)³⁰, datuoti XIX a. pirmąja puse. Jie iškalstyti labai primityviai, bandyta atkartoti ori- ginalui būdingas Švč. Mergelės Marijos rūbo, karūnos formą, kai kurias drabužių klostes. Kitaip nei originale, Gardamo paveikslo aptaisų motyvai nesudaro vientiso ornamento, tarpusavyje yra nesusiję. Metalinį drabužių sudaro aštuoni atskiri lakštai. Profesionaliau nei rūbas yra pagamintos karūnos, gali būti, kad jos senesnės už ki- tas dalis. Paveikslą taip pat puošia 12 metalinių žvaigždučių, balandis ir du votai³¹. Į vietinių dailės paminklų sąrašą įtraukta ir Pranciškaus Smuglevičiaus paveikslo „Šv. Petro atsiveikimas su Kristumi“ kopija (DV 2798), tačiau per 2003 m. ekspediciją tokio XIX a. paveikslo Gar- damo bažnyčioje nebuvo aptikta. Vė- liau paveikslas (140 × 114, be rėmo)

²⁸G. Surdokaitė, *Senųjų Gardamo bažnyčių istorija* (straipsnio rankraštis).

²⁹Ylius A. *Per Mariją į Lietuvos atgimimą*, Marijampolė, [1939].

³⁰Lietuvos TSR kultūros paminklų sąrašas, Vilnius, 1973, p. 767.

³¹Pagal: D. Vasiliūnienė. *Gardamo bažnyčios paveikslas „Žemaičių Kalvarijos Švč. Mergelė Marija“* (rankraštis).

bažnyčioje atsirado, bet vargu ar jis atitinka paminklo statusą. 1966 m. fotografo Mečislovo Sakalausko nuotraukoje matyti senas, nerestauruotas paveikslas, o 1989 m. – jau buvo dabartinio pavidalo paveikslas.

Senoji Gardamo bažnyčia buvo Švč. Trejybės titulo, dabartinėje bažnyčioje tokio titulo paveikslas yra procesijų altorėlyje. Kitoje altorėlio pusėje įtaisytas Šv. Šeimos atvaizdas (16 pav.). Bažnyčioje yra ir antros procesijų altorėlis, abu jie priderinti prie altorių ir įrangos, yra neoromaninės stiliškos, šviesiai nudažyti, su bronzinėmis ornamentų detalėmis. Antrajame altorėlyje yra paveikslai „Šv. Rokas“ ir „Šv. Petras ir šv. Paulius“. Altorėliai nėra identiški, skiriasi puošybos elementais, tačiau jie sudaro porą, yra dirbti vieno meistro.

Istorizmo stiliškos procesijų kryžius (h – 2,25 m) yra ankstesnis už bažnyčią, pagamintas antrajame XX a. dešimtmetyje Kaune A. Danišauskienės metalo dirbinių dirbtuvėse. Nuo 1910 m. A. Danišauskienė paveldėjo savo vyro Vytauto Danišausko dirbtuves, kurios iki Pirmojo pasaulinio karo Kaune buvo pačios reikšmingiausios tarp tokio pobūdžio dirbtuvių. Jose iš įvairių metalų gaminta daug liturginių indų, kryžių, žvakidžių, stalo įrankių, indų. Gardamo kryžius yra žalvarinis, jo paviršius padengtas baltu metalu, kotas medinis. Dekoro detalės būdingos firmos dirbiniams, tačiau lietuviškas įstaigos užrašas („A. DANIŠAUSKIENĖ KAUNE“) ir dar su moters pavarde pasitaiko retai. Greičiausiai taip pat XX a. pradžioje yra pagamintas ir amžinosios ugnies indas. Bažnyčioje yra ir dvi XIX a. datuotinos, klasicizmo stiliškos žalvarinės žvakidės (h – 71 (be naujos skardinės tūtos), stiebo h – 44, cokolis 21 × 18,5 × 18,5). Dailėtyrininkė Regimanta Stankevičienė, pateikusi autorei savo 2003 m. ekspedicijos užrašus, rašo, kad jų

16 pav. Procesijų altorėlis su paveikslu „Šv. Šeima“. 2003 m. V. Balčyčio nuotr.

„cokolis kvadratinio plano, laiptuotas, trijų vienodo aukščio pakopų. Kiekviena pakopa dekoruota vis kitaip: kaneliūromis, draperijų ir laurų girliandomis. Stiebas iki pusės aukščio kaneliūruotos kolonos formos. Viršutinė dalis keturšonės vazos (greičiau – vazono) formos, apačioje apvedžiota kiaurine girlianda, viršuje paplatinta, su karnizu. Abi žvakidės nebeturi kojelių, jų apačia deformuota“.

Gali būti, kad viena šių žvakidžių paminklų sąrašė (DV 2780) neteisingai apibūdinama kaip alavinė.

Gardamo bažnyčioje yra išlikęs puošnus calūnas (239 × 156), pagamintas XX a. I ketvirtyje.

Liturginiai indai. Bažnyčios mišų taurė (h – 22 cm, pėdos Ø – 13,5 cm) pagaminta panašiu metu kaip ir procesijų kryžius – XX a. pradžioje, iki Pirmojo pasaulinio karo, nors gali būti ir paskutiniaisiais XIX a. metais. Ji yra Maskvoje veikusio Vasilijaus Sikačiovo fabriko dirbiny – taurelės viršuje ir ant pėdos graižo yra ovalus įmonės žymuo „B. C“ kirilika. Lietuvos bažnyčiose (pvz., Bartnin-

ku, Griškabūdžio, Sutkų, Paluobių, Šakių ir kt.) esti daug šios dirbtuvės taurių. Savo pavidalu ir puošyba Gardamo mišių taurė panaši į Šlienavos ir Rumbonių bažnyčių kielikus³². Dirbinys turi negotikinės dailės bruožų, yra valyvai techniškai pagamintas. Jo taurelė, nodusas ir pėda dekoruoti pseudoarkados su augalais viduje motyvu. Inde šalia jau minėtų fabriko ženklų yra dar du ovalūs įkalai su sidabro praba 84 ir Šv. Jurgio – Maskvos herbo – atvaizdu.

Emigrantai gardamiškiai parėmė savo gimtosios parapijos bažnyčios statybą. Žinoma, kad jie bažnyčiai paaukojo varpus, o dar anksčiau – monstranciją. Tai, kad išeiviai Barbora ir Jonas Budričiai XX a. pradžioje padovanojo monstranciją, liudija įrašas jos pėdos dugne: „AUKA DĖL ŠV. TREJIBOS BAŽNYČIOS MIEST. GARDAMA, / KAUNO REDIBOS, RASSEINIU APSKRIČIO, / NUO JONO IR BARBOROS BUDRIKIU / CHICAGO ILL. U.S.A.“ (kaip anuomet buvo įprasta, didžiosios I rašomos su tašku). Tikėtina, kad monstrancija (h pagal liestinę – 87,5 cm, pėdos Ø su grifonais – 30 cm) pagaminta JAV brolių Benzigerių firmoje, greičiausiai Čikagos filiale. Ji yra kanoninės sandaros, neoistoristinės stilstikos. Glorija sudaryta iš vingiuotų ir tiesių, bet su atšakėlėmis spindulių, o tai padeda sukurti spinduliavimo efektą. Ostijos rezervakulis yra sidabrinis, aversinėje pusėje jo pakraštyje įrašyta „STERLING“, nugarinėje sienutėje yra nedidelis rombėlis su „S“ raide viduje. Be to, Ostijos laikiklio apačioje yra signatūrinis rombėlis su raidėmis „BB“ ir įrašas „S2643“. Monstrancijos kojėlė aukšta, nodusas suploto rutulio pavidalo, įvorė yra labai papūsta, lyg koks kupolėlis, pėda keturlapio formos, stipriai profiliuota, ją kelia keturios grifonų figūrėlės. Monstrancijos paviršiai gausiai dekoruoti neaukšto reljefo ornamentais. Įvairiaspalviais stikliukais papuoštas kryželis, glorijs, nodusas, įvorės viršus, augalinis ažūrinis puošinys po glorijs. Dirbinys, nepaisant daugybės dekoratyvių elementų, yra gana darnios išvaizdos.

Bažnyčioje yra dvi komuninės. Viena jų (h – 27 cm, pėdos Ø – 12,5 cm) nedekoruota, iš geltono metalo pagaminta XX a. ketvirtajame dešimtmetyje Antaninos Krupavičienės dirbtuvėse Kaune. Komuninės dugne yra įkalas: „A. KRUPAVIČIENĖ / KAUNAS“. Indas tradicinės struktūros, beveik identiško pavidalo kaip ir to paties gamintojo Kudirkos Naumiesčio bažnyčios komuninė. Antroji komuninė (h – 29,5 cm, pėdos Ø – 14,5 cm) puošta dekoratyvinėmis juostomis, daugiausia su Eucharistijos simbolių – kviečių ir vynuogienų – motyvais. Virš indo dangtelio yra ne kryželis, o į kvadratą įkomponuota Jėzaus monograma „IHS“. Taurelės vynuogienų frize atskirais segmentais išdėstytas Jėzaus vardas „IHESUS“. Komuninės nodusas neįprastai išpuoštas ažūriniu vynuogienų ornamentu ir aštuoniomis raudonu stiklo akutėmis apsoduose. Pėdos dugne palei kraštą išgraviruota gamintojo signatūra: „JOH. ALOYS BRUNN MÜNSTER I / W“ ir įkalta sidabro praba „800“.

Varpai. Bažnyčios bokšte kabo du varpai, abu nulieti 1936 m. Kaune, Juozo Masalco varpų ir ūkio mašinų dalių liejykloje. Ši nuo 1919 m. veikusi liejykla tarpukariu buvo pagrindinė varpų liejykla Lietuvoje. Joje nuliedinti Barzdų, Lekėčių, Pušaloto, Salamiesčio, Lesčių, Tauragnų, Babtų, Spirakių, Vabalninko, Alsėdžių, Barstyčių, Vievio, Grūžių, Velykių, Suginčių, Jonišio (Molėtų r.), Raudondvario ir kitų bažnyčių varpai. Abiejų Gardamo bažnyčios varpų, kaip ir daugelio XX a. ketvirtajame dešimtmetyje J. Masalco

³²Lietuvos sakralinė dailė, Vilnius, 2000, t. I, kn. IV, p. 394–395; kn. V, Vilnius, 2003, p. 314–315.

nulietų varpų (pvz., Barzdų bažnyčios), viršuje išlieta simbolinė ir kartu ornamentinė reikšmę turinti Gediminaičių stulpų juosta. Abu varpai gana masyvūs, kresnoku proporcijų. Didesniojo varpo (h ~1 m) liemens viduryje įrašyta invokacija nurodo ir varpo vardą: „ŠV. ANTANAI, / MELSKIS UŽ MUS“. Kitapus išlietas ilgas tekstas pateikia daug informacijos. Liemens centre yra aukotojus nurodantis įrašas: „VARPO FUNDATORIAI / KAZIMIERAS MONTVYDAS IR / A+A KAZIMIERAS JUCIUS“, o graiže yra dirbtuvės ir datos nuoroda: „VARPAS. LIEDINTAS KAUNE J. MASALCO LIEJYKLOJE / 1936 VIEŠPATIES METAI“. Kaip įprasta šios liejyklos dirbinių tekstams, raidė „I“ rašoma su tašku. Antrojo, kiek mažesnio, varpo (h ~0,75 m) vardas – Šv. Rokas, nes jo liemens centre yra toks invokacinis įrašas: „ŠV. ROKAI MŪSŲ GLOBĖJA[U]. SAUGOK MUS NUO LIGŲ, MARO BADO UGNIES IR KARO“. Varpo graiže du įrašai: „FUNDATORIAI DOMICELĖ MONTVYDIENĖ IR A+A KAZIMIERAS JUCIUS.“ bei „1936 M. KAUNAS. J. MASALCO [...]“. Beje, parapijietė Albina Razmaitė 2003 m. straipsnio autorei tvirtino, kad šių varpų kūmai juos šventinant buvo Butkai, o K. Jucius bažnyčiai paaukojo ne tik varpus, bet ir dvi klausyklas, vargonus. Varpinėje yra ir trečias – mažiausias (h pagal liestinę – 0,38 m) ir seniausias varpas. Jis nepakabintas, papuoštas dviem dekoratyviniais reljefiniais frizais. Varpe esantis signatūrinis įrašas: „М. ЗЪНКОВИЧЪ“ nurodo, kad varpas nulietas iki Pirmojo pasaulinio karo.

Išvados

Glaustai apibendrinant straipsnį, norėtusi atkreipti dėmesį ir į tai, kad Gardame, XX a. ketvirtajame dešimtmetyje teturėjusiame pradžios mokyklą, pašto agentūrą, kelias arbatines ir kelias smulkių prekių parduotuves, pastatyta ir įrenginėjama bažnyčia buvo labai svarbi vietos gyventojams. Ir ne vien kaip kulto pastatas, bet ir kaip bendruomenės sutelktumo simbolis. Vertinant bažnyčios statybos ir įrangos raidą, galima sakyti, jog Gardamo bažnyčios architektūra ir vidaus puošyba, nepaisant to, kad nemažai dalykų įtaisyta pokariu, yra tipiška XX a. pirmajai pusei. Bažnyčios įranga ir puošyba atspindi bendrą to meto Lietuvos bažnyčių interjero tvarkymo pobūdį: vyrauja neostiliniai įrangos objektai, neoriginalūs, serijiniai vaizduojamosios dailės kūriniai, dažniausiai skulptūros. Gardamo bažnyčioje esantys anuomet svarbiausių Lietuvoje bažnytinės įrangos (V. Čižausko) ir reikmenų (A. Danišauskienės, A. Krupavičienės, J. Masalco) dirbtuvių gaminiai parodo gana menką meninį ir techninį tų dirbtuvių potencialą.

Bažnyčios vidaus sandara nėra meniniu aspektu vertinga, tačiau yra gana darni.

Straipsnis numatomas spausdinti „Lietuvos valsčių“ serijos monografijoje „Žemaičių Naumiestis“ (vyr. redaktorius ir sudarytojas dr. *Zigmas Malinauskas*).

Straipsnio kalbos redaktorius *Albinas Masaitis*, korektorė *Rasa Kašėtienė*, anglų k. redaktorius, vertėjas *Aloyzas Pranas Knabikas*.

Straipsnio priedai, skelbiami atskirai, tam skirtuose šio leidinio skyriuose:

1. Straipsnio santraukos lietuvių ir anglų kalbomis (sk. Straipsnių santraukos, Summaries).
2. Žinios apie autorių (sk. Apie autorius).

Nurodymai dėl straipsnių naudojimo (citavimo): Skelbiant ar bet koku būdu panaudojant bet kurį elektroninio serialinio leidinio „Lietuvos lokaliniai tyrimai“ svetainės www.lt.lt straipsnį ar jo dalį kartu su juo privaloma skelbti leidinio „Lietuvos lokaliniai tyrimai“ visą nesutrumpintą pavadinimą, jo tarptautinio standartinio serialinio leidinio numerį ISSN 2029-0799, interneto svetainės www.lt.lt pavadinimą, tomo (darbo) sutartinį kodinį pavadinimą, straipsnio autorių, straipsnio pavadinimą, „Lietuvos valsčių“ serijos ir monografijos, kuriai straipsnis parašytas, pavadinimus bei straipsnio pirmojo paskelbimo serijos monografijoje ir jo paskelbimo svetainėje www.lt.lt datas (jei šios datos sutampa, skelbiama viena – paskelbimo svetainėje www.lt.lt data).